

УДК 327:168.522

<http://doi.org/10.5281/zenodo.2537774>

ЗМІЩЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВУ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ: ІСТОРИКО- ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ РАКУРС

Г.М. Куц, Н.Г. Білоцерківська

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

В осмисленні проблематики політичної кризи значна частина дослідників аналізує цю дефініцію крізь призму парадигми стабільності. Це детермінує експлікацію політичної кризи в контексті понять «розпад», «руйнування» тощо, що апріорі налаштовує на негативне сприйняття кризових процесів.

Разом з тим, ряд дослідників акцентують увагу на конструктивному характері політичних криз, вважаючи, що криза може стати джерелом якісно нових політичних відносин. Такий підхід – у контексті парадигми змін – стає сьогодні домінуючим у політичній науці. Позитивне ставлення до ідеї змін зміщує акценти в осмисленні політичної кризи з категорій розпаду та руйнування в бік виявлення конструктивного потенціалу кризових явищ.

Ключові слова: політична криза, методологія, стабільність, зміни, індетермінізм.

СМЕЩЕНИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТОВ В КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСА: ИСТОРИКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ РАКУРС

Г.М. Куц, Н.Г. Белоцерковская

В осмыслении проблематики политического кризиса значительная часть исследователей анализирует эту дефиницию сквозь призму парадигмы стабильности. Это детерминирует экспликацию политического кризиса в контексте понятий «распад», «разрушение» и т.д., что априори настраивает на негативное восприятие кризисных процессов.

Вместе с тем, ряд исследователей акцентируют внимание на конструктивном характере политических кризисов, полагая, что кризис может стать источником качественно новых политических отношений. Такой подход – в контексте парадигмы изменений – становится сегодня доминирующим в политической науке. Положительное отношение к идее изменений смещает акценты в осмыслении политического кризиса из категорий распада и разрушения в сторону выявления конструктивного потенциала кризисных явлений.

Ключевые слова: политический кризис, методология, стабильность, изменения, индетерминизм.

SHIFTING OF METHODOLOGICAL PRIORITIES IN CONCEPTUALIZATION OF THE POLITICAL CRISIS: HISTORICAL AND POLITICAL SCIENCE

H. Kuts, N. Bilotserkivska

The article is devoted to the discovery of prioritized methodological dominant in understanding the issues of the political crisis in the historical and political context.

A significant proportion of researchers analyze this definition through the prism of the paradigm of stability in the explication of the concept of «political crisis». It determines the explication of the political crisis in the context of the conceptions of «decay», «destruction», etc., which confronts the negative perception of crisis processes priori and the desire to avoid / ignore them.

At the same time, a number of researchers focus on the constructive nature of political crises, believing that the crisis can become a source of qualitatively new political relations. This approach, in the context of the paradigm of change, is becoming today the dominant element in political science. The affirmative attitude to the idea of change shifts the emphasis in understanding the political crisis from the categories of disintegration and destruction to the direction of identifying the constructive potential of crisis phenomena.

Thus, in today's political discourse, the paradigm of change, not the paradigm of stability, makes the necessity of shifting the methodological priorities in the conceptualization of the concept of «political crisis» becomes a priority in the comprehension of political phenomena.

Key words: *political crisis, methodology, stability, changes, indeterminism.*

Постановка проблеми. Актуальність проблематики виявлення пріоритетних методологічних доміант у концептуалізації політичної кризи обумовлюється необхідністю формування стратегій оптимального виходу з кризи у сучасному політичному процесі. В експлікації поняття «політична криза» значна частина дослідників аналізує цю дефініцію крізь призму парадигми стабільності. Це детермінує експлікацію політичної кризи в контексті понять «розпад», «руйнування» тощо, що апріорі налаштовує на негативне сприйняття кризових процесів та прагнення їх уникнення/ігнорування.

Разом з тим, ряд дослідників акцентують увагу на конструктивному характері політичних криз, вважаючи, що криза може стати джерелом якісно нових політичних відносин. Такий підхід – у контексті парадигми змін – стає сьогодні домінуючим у політичній науці. Таким чином, у сучасному політичному дискурсі пріоритетною в осмисленні політичних явищ стає

парадигма змін, а не парадигма стабільності, що обумовлює необхідність зміщення методологічних пріоритетів в концептуалізації поняття «політична криза».

Аналіз актуальних досліджень. В осмисленні поняття політичної кризи співіснують філософські, політологічні, історичні та інші експлікації (Арістотель, Ю. Габермас, Т. Гоббс, Р. Дарендорф, М. Доган, Е. Дюркгейм, Р. Козеллек, Дж. Локк, Н. Луман, Н. Макіавеллі, Платон, К. Поппер, Н. Талеб, С. Хантінгтон та ін.).

Окремі аспекти проблематики політичної кризи знайшли своє висвітлення у працях вітчизняних науковців (І. Горбатенко, В. Кривошеїн, Ю. Мацієвський, Г. Почепцов, Т. Пояркова, Р. Ключник, С. Ставченко, Є. Цокур та ін.).

Метою статті стало виявлення базових методологічних стратегій в осмисленні проблематики політичної кризи. **Завдання** статті полягає у виявленні пріоритетних методологічних домінант у концептуалізації політичної кризи в історико-політологічному контексті.

Виклад основного матеріалу. Індетерміністська спрямованість мисленнєвої парадигми ХХ ст., для якої основними поняттями виступають концепти мінливості, динамічності, спонтанності, набуває актуальності при аналізі сучасних політичних процесів. Ще у політичному дискурсі початку ХІХ ст. ідея пріоритетності змін, сприяючи у цілому посиленню динаміки суспільно-політичного буття, стала витіснити ідею пріоритетності політичної стабільності на задній план. Позитивне ставлення до ідеї змін сприяло виникненню умов не лише для появи політичних ідеологій (І. Валлерстайн), «масового суспільства» (Х. Ортега-і-Гасет), але й для становлення демократії, практичне втілення якої – за мірками історії – відбулося не так уже й давно (хоча існування демократії як суто теоретичного конструкту є доволі давнім). Крім того, позитивне ставлення до ідеї змін зміщує акценти в осмисленні політичної кризи з категорій розпаду та руйнування в бік розгляду конструктивного потенціалу кризових явищ.

У суспільно-політичному дискурсі під поняттям кризи найчастіше розуміють «різкий, крутий перелом, тяжкий перехідний розвиток певного процесу, гостра недостатність чого-небудь, реальна загроза самозбереження системи» (Ставченко, 2015, с. 69).

В експлікації поняття «політична криза» значна частина дослідників аналізує цю дефініцію у контексті парадигми стабільності. Наприклад, Ю. Мацієвський (2008, с. 16) концептуалізує поняття «політична криза» крізь призму розгляду таких явищ, як стабільність та розпад. На його думку, криза виникає у результаті порушення стабільності, перетворюючись на умову «виникнення масштабного політичного конфлікту (революція, громадянська війна, переворот)». Тобто, криза – це причина політичного конфлікту, а не його наслідок.

Цікаві в означеному контексті ознаки політичної стабільності, які виокремив Ю. Мацієвський: 1) відмова від застосування насилля; 2) достатньо тривале існування владних інституцій; 3) легітимний конституційний (політичний) режим; 4) відсутність структурних змін; 5) оптимальне налагодження потоку політичних взаємодій; 6) наявність сукупності макропоказників, які свідчать про сталий розвиток суспільства (Мацієвський, 2008, с. 24). У контексті цих ознак, на думку автора, можна описати й ознаки політичної кризи.

Власне кажучи, витоки традиції осмислення політичної кризи в контексті категорії стабільності можна виявити ще в епоху Античності, суспільно-політичний дискурс якої характеризується негативним ставленням до всіляких нововведень.

У цьому контексті звернемо увагу на суттєвий факт: культура Античності вважається культурою циклічного часу, у якій час рухається по колу. У культурах циклічного часу вважається, що все повторюється, оскільки циклічність виступає базовою характеристикою всіляких змін. Це стійке враження підкріплювалося аналогією зі світом природи, у якому день постійно змінює ніч, а весна, змінюючи зиму, уступає місце літу, за яким

приходить осінь. Тогочасна домінуюча ідея щодо нерозривності природної («фюзіс») та соціальної («номос») сфер сприяла поширенню таких поглядів (стосовно циклічності змін) на тлумачення світу людських взаємодій. Тобто, вважалося, що світ природи та світ соціальних взаємодій підвладні одним і тим же – циклічним – законам. Вперше спробували піддати сумніву ідею нерозривної єдності природного («фюзіс») та соціального («номос») софісти, висувачи твердження, згідно з яким, соціальний світ керується власними законами, які є відмінними від законів природи. Втім, ці аргументи широкої підтримки в епоху Античності так і не набули. Як зазначав у цьому контексті К. Поппер (1994, с. 27), неспроможність розмежовувати юридичні та природні закони характерна для племінного табуїзму (де, як юридичні, так і природні закони вважаються магічними).

Так, Платон зазначав, що для держави немає нічого більш згубного, ніж запровадження новацій і пошук змін (1999, 797 b-c). Звідси – лише крок до розуміння того, чому в епоху Античності (культури циклічного часу) культивувалося негативне ставлення до новацій. Як зазначав К. Поппер (1994, с. 32), у розумінні Платона всі соціальні зміни є свідченням розпаду та загнивання.

Таким чином, в епоху Античності домінуючою вважалася точка зору щодо необхідності дотримуватися усталених суспільних звичаїв, оскільки всілякі новації уявлялися згубними, виступаючи свідченням розпаду та загнивання. Відповідно, категорія кризи наповнювалася суто негативним змістом, оскільки чітко асоціювалася зі змінами.

На вороже ставлення до новацій у Середні віки вказував Ж. Ле Гофф, наголошуючи, що «нововведення уявлялося жахливим гріхом» (1992, с. 188). Поширення новацій асоціювалося зі злом, винаходити вважалося аморальним, віталася лише «практика постійного повторення». Звісно, що в означеному контексті ставлення до всіляких соціально-політичних змін (зокрема, до кризових процесів) було суто негативним.

Згодом (навіть у епоху Відродження) категорично відкидав новації М. Монтень (XVI ст.), вважаючи, що нововведення можна заборонити законом (1997, с. 321). Тобто, навіть шансів не існувало щодо осмислення поняття кризи у позитивному контексті, виявлення її конструктивістського потенціалу.

Врешті, через все зростаючу кількість нововведень в європейському суспільному просторі, сама ідея щодо необхідності зміни поглядів стосовно сприйняття новацій стала вимагати інших концептуальних підходів. Адже, як зазначав ще Н. Макіавеллі, «всяка зміна прокладає шлях іншим змінам» (1990, с. 5).

Незважаючи на те, що епоха Відродження спровокувала появу багатьох нововведень у різних сферах європейського суспільного простору, в епоху Нового часу все ще вважалося, що в рамках філософського осмислення заслуговують на увагу лише інваріантні та незмінні явища. У теоретичних розробках тогочасних мислителів продовжувало спостерігатися вельми обережне ставлення до новацій, зокрема, у суспільно-політичній сфері. Це можна яскраво продемонструвати, проаналізувавши позицію Е. Берка, який зазначав: «зберігши заведений у природі порядок у веденні наших державних справ, ми ніколи не будемо зовсім нові в покращеннях, що вводяться, а в тому, що зберігаємо, ніколи не застаріваємо» (1992, с. 101).

Ситуація стала кардинально змінюватися після подій Французької революції. На думку І. Валлерстайна (2003, с. 76-77), Французька революція дала поштовх для панування двох ідей, які стали базовими ідеями епохи Сучасності, що почалася в 1789 р. (Французька революція) і закінчилася у 1989 р. (розпад Радянського Союзу): 1. історичні, політичні, економічні та інші зміни – це *норма*, а не виняток (до згаданого періоду будь-які зміни вважалися випадковими, минущими та ненормальними, а нормою вважалася лише стабільність); 2. суверенітет народу, а не монарха чи короля, тобто *рівність*.

На думку І. Валлерстайна, виникнення політичних ідеологій саме в епоху Нового часу пов'язане з формуванням позитивного ставлення до ідеї змін. Французька революція змінює світ-систему, з'являється нова геокультура. Зміщення акцентів у політичному дискурсі на позитивне сприйняття ідеї змін витіснило ідею пріоритетності політичної стабільності на задній план. Саме реакцією на цю ідею стала поява трьох класичних ідеологічних доктрин – консерватизму, лібералізму та соціалізму (2003, с. 76-77), кожна з яких дає свою відповідь щодо ідеї «нормальності» змін. Якщо ідеологія консерватизму стала першою (причому негативною) реакцією на цю ідею, то з боку лібералізму та соціалізму спостерігалось позитивне ставлення до змін. Відмінність полягала в розумінні характеру процесу змін (Куц, 2011). В ідеології лібералізму, яка вийшла на історичну арену другою (після консерватизму) вважається, що змінам має бути притаманний реформаторський характер, вони повинні бути поступовими та раціонально осмисленими. В ідеології соціалізму, навпаки, вважається, що зміни мають бути революційними.

Означене ставлення класичних ідеологічних доктрин до ідеї змін тісно корелює із проблематикою кризового менеджменту стосовно вибору шляхів виходу із кризи. Базовими методологічними стратегіями, що сприятимуть виходу із політичної кризи вважаються реформа та революція. Тобто – у термінах ідеологічного дискурсу – мова йде про ліберальне розуміння змін (реформа) або соціалістичне розуміння змін (революція). Відповідно, поняття стабільності (що протиставляється концепту кризи) корелює з ідеологією консерватизму, в рамках якого ставлення до змін суто негативне.

У філософському дискурсі сильні аргументи на користь позитивного сприйняття ідеї змін почали з'являтися тільки у ХІХ ст., причому лише у філософії ХХ ст. стає нарешті очевидним той факт, що мінливість – фундаментальна ознака суспільного буття. Проблема людського розуміння у ХХ ст. – це вже не аристотелівська проблема, де завдання людини полягало в пізнанні незмінних сутностей природи. Це також не гегелівська проблема, де

вважалося, що історично розвивається людський розум, а природа незмінна у своїй статичності. «Швидше за все, – відзначав Ст. Тулмін – ця проблема вимагає тепер, щоб ми прийшли до термінів взаємодій, які розвиваються, між світом людських ідей і світом природи, причому жоден з них не є інваріантним» (1984, с. 41). Саме тому в сучасну епоху подив повинна викликати не мінливість, а сталість (стабільність).

Ст. Тулмін (1984, с. 108) переносить акценти з розгляду проблем сталості на проблему мінливості, вважаючи, що, якщо раніше проблема стійкості не вимагала виправдання, то наразі мінливість його не потребує. Навпаки, будь-які постійні форми викликають інтерес, вимагаючи пояснень. Так, приміром, предметом зацікавлення науковців могла б стати сталість таких інститутів як християнство чи конфуціанство з метою виявлення механізмів, що сприяють їхньому доволі тривалому функціонуванню у динамічному бутті соціумів. Адже «стійкість не менш таємнича, ніж мінливість».

Сучасні кардинальні зміни в житті людства не в останню чергу детерміновані становленням масової культури на початку ХХ ст. Цей факт зумовлений, використовуючи термінологію Х. Ортега-і-Гасета, «бунтом мас», який охопив усі сфери громадського життя (політичну, інтелектуальну, моральну, господарську, релігійну тощо) (1994, с. 15). У цей час суттєво покращилися умови життя пересічних людей: значно знизилася дитяча смертність, збільшилася тривалість життя тощо. Таке процвітання, на думку багатьох теоретиків, було створене лібералізмом (Куц, 2007). Х. Ортега-і-Гасет (1994, с. 45) зазначав, що появі людини «маси» сприяли ліберальна демократія, експериментальна наука та індустріалізм.

У наш час вважається, що епоха масової культури завершується (Сорман, 1992, с. 26). Ідеологічні системи, що опираються на психологію мас, застаріли. У науках акцентується увага на випадковому та непередбачуваному. Основною характеристикою суспільно-політичного життя виступає фрагментарність. Так, Г. Сорман, виділяючи тип динамічної

людини кінця XX ст., для якої новації в усіх сферах життя – норма, визначає її як «людина від літака до телефону» (1992, с. 9). Мобільність, швидке пристосування до конкретних ситуацій, налаштованість на сприйняття новацій – характеристика цього нового клану, породженого фрагментарною культурою. Сьогодні успіху досягають люди, які співзвучні часові, вирішуючи проблеми тут-і-зараз, для яких вічне та стабільне відходить на задній план. Переважають ситуативність та акценти на спонтанних проявах життя. Це проявляється в різних суспільних сферах, і в політиці зокрема.

Отже, ідея «нормальності» змін остаточно заволоділа масовою свідомістю у XX столітті. Більше того, майбутнє – прогнозує І. Валлерстайн – буде характеризуватися зростаючою нестабільністю (2003, с. 29). Динаміка суспільно-політичного розвитку в найближчі п'ятдесят років може призвести до великого світового хаосу та виникнення нового системного порядку.

У періоди хаосу, зазначав І. Валлерстайн, вагомого значення набувають людські дії та взаємодії. Якщо в періоди відносної стабільності (чи відносного порядку) цілеспрямовані дії людей не завжди можуть призвести до якихось кардинальних змін, то в періоди хаосу лише свідоме втручання людей призводить до найбільш значних змін чи потрясінь (2003, с. 31). Слід зазначити, що хаосом І. Валлерстайн називає різке «зниження тих параметрів, які можна пояснити, виходячи із детерміністських рівнянь» (2003, с. 31). В окресленому контексті здійснення аналізу кризових процесів крізь призму детермінізму видається недоцільним. Тобто, категорія нестабільності, корелюючи з індетерміністською парадигмою мислення, вимагає кардинально інших підходів до осмислення політичної реальності, зокрема, проблематики політичної кризи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Індетерміністська парадигма мислення вимагає відходу від переважаючого детермінізму у підходах до осмислення різноманітних суспільно-політичних феноменів, зокрема, проблематики політичної кризи.

В експлікації поняття «політична криза» значна частина дослідників аналізує цю дефініцію крізь призму парадигми стабільності. Це детермінує експлікацію політичної кризи в контексті понять «розпад», «руйнування» тощо, що апріорі налаштовує на негативне сприйняття кризових процесів та прагнення їх уникнення / ігнорування.

Разом з тим, ряд дослідників акцентують увагу на конструктивному характері політичних криз, вважаючи, що криза може стати джерелом якісно нових політичних відносин. Такий підхід – у контексті парадигми змін – стає сьогодні домінуючим у політичній науці. Позитивне ставлення до ідеї змін зміщує акценти в осмисленні політичної кризи з категорій розпаду та руйнування в бік виявлення конструктивного потенціалу кризових явищ.

Таким чином, у сучасному політичному дискурсі пріоритетною в осмисленні політичних явищ стає парадигма змін, а не парадигма стабільності, що обумовлює необхідність зміщення методологічних пріоритетів в концептуалізації поняття «політична криза».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бёрк, Э. 1992. *Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж.* Перевод с английского С. Векслер. London: Overseas Publications Interchange Ltd.
2. Валлерстайн, И., 2003. *После либерализма.* Перевод с английского М.М. Гурвиц, П.М. Кудюкин, П. В. Феденко. Москва: Едиториал УРСС.
3. Куц, Г.М., 2007. Проблематика ідентичності в ліберальному контексті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. «Питання політології»*. 785(10). с. 79–85.
4. Куц, Г.М., 2011. *Трансформаційний потенціал лібералізму в політичному просторі.* Доктор наук. Автореферат. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича.
5. Ле Гофф, Ж., 1992. *Цивілізація середньовікового Запада.* Перевод с французского. Е.И. Лебедева и др. Москва: Издательская группа Прогресс, Прогресс-Академия.
6. Макиавелли, Н. *Государь.*, 1990. Перевод с итальянского. Москва: Планета.
7. Мацієвський, Ю., 2008. Деякі аспекти вивчення феномена кризи у політичних дослідженнях. *Політичний менеджмент*, 6, с. 16–29.
8. Монтень, М. 1997., О законах против роскоши. В: М. Монтень. *Опыты. Избранные произведения в 3-х томах.* Кн. 1-2. Перевод с французского А. С. Бобовича и др. Москва: «РИПОЛ КЛАССИК». с. 320–322.
9. Ортега-і-Гасет, Х., 1994. Бунт мас. В: Х. Ортега-і-Гасет. *Вибрані твори.* Переклад з іспанської В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. Київ: Основи. с. 15–139.
10. Платон, 1999. *Законы.* Перевод с древнегреческого А.Н. Егунова, С.П. Кондратьева, С.Я. Шейнман-Топштейн и др. Москва: Мысль.

11. Поппер, К. 1994. *Відкрите суспільство та його вороги*. Том 1. Переклад з англійської О. Коваленко. Київ: Видавництво «Основи».
12. Сорман, Г., 1992. *Либеральное решение*. Перевод с французского Н. Вихлиева, С. Максимова. Москва: Новости.
13. Ставченко, С.В., 2015. Стабільність і кризовість у соціально-політичному розвитку. *Грані*, 4, с. 69–73.
14. Тулмин Ст., 1984. *Человеческое понимание*. Перевод с английского З.В. Кагановой. Москва: Прогресс.

Інформація про авторів

Куц Галина Михайлівна – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, соціології і культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; e-mail: galyna.kuts@i.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7263-1958>.

Білоцерківська Наталія Геннадіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри політології, соціології і культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; e-mail: nataliya_belotserkovskaya@ukr.net; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9418-268X>.

Стаття надійшла до редакції: 05.11.2018 р. Прийнята до друку: 26.11.2018р.